

О КАРАШЕВСКИМ И АЛМАШКИМ ОБИЧАЈИМА И ОБРЕДИМА. КОМПАРАТИВНА СТУДИЈА

У раду је настављено разматрање и анализа заједничких елемената у материјалној и духовној култури Карашевака и њихових суседа Румуна из Алмашке долине. Истовремено, покушава се разоткривање узрока који су условили и поспешили формирање тако знатног броја заједничких елемената у обичајима двају, бар делимично, различитих заједница са становишта етничког порекла.

Предмет рада јесте упоредно истраживање оних карашевских и алмашких обичаја и обреда у којима смо открили више заједничких елемената. Биће анализирани неки годишњи обичаји из зимског и пролећног циклуса, кућна слава и поједине сличности у веровањима ових двеју заједница.

У анализи обичаја, посебно у закључним разматрањима, изнети су узроци постојања бројних заједничких или сличних елемената у славском обреду, те у обичајној пракси годишњих обичаја и у веровањима Карашевака и Алмажана, који су делом наслеђени из заједничког етнолошког супстрата, а делом резултат су међусобних карашевско (српско) - румунских утицаја и интерференција у сфери обичаја и веровања.

Кључне речи: румунски Банат, Алмашка долина, Карашка долина, обичаји, прожимања, Карашевци, алмашки Румуни.

1. *Уводне напомене.* Овај рад наставља започета истраживања о карашевско (српско) – алмашким (румунским) међусобним утицајима и прожимањима у области материјалне и нарочито духовне културе. У претходним истраживањима извршили смо компаративну анализу неких карашевских и алмашких топонима [види Radan, 1992: 143-153; Радан, 2015: 357-358, 366-369] и неких заједничких особина говора Карашевака и Алмажана [Радан, 2015: 361-369]. У последњем раду, *Последице контакта и/или српско (карашевско) – румунског суживота огледане у говорима Румуна из Алмашке долине (Банат)* [Радан, 2015: 353-372], дали смо основне географске, историјске, економске, лингвистичке, топонимијске, демографске и друге податке о Алмашкој долини и изнели смо поједине, делимичне закључке о етничком пореклу Алмажана. Стога ћемо у овом раду, веома сажето, само у оним сегментима који то захтевају, изнети најбитније чињенице у вези са проблематиком контакта или суживота ових двеју данас етнички различитих група са циљем свестранијег откривања узрока али и последица тих односа у обичајима наведених заједница. Дакле, предмет овог рада јесте

да се компаративном анализом карашевских и алмашких обичаја истакну заједнички елементи у њима, односно да се предоче начини и чиниоци који су фаворизовали интерференције, преплитања и позајмљивања обичајних и ритуалних елемената, те да се на тај начин дође до нових сазнања о етничким приликама и односима у југозападном делу румунског Баната у средњем веку.

2.0. У средњовековним споменицима налазимо поуздане доказе о томе да су у раздобљу од V до IX века на простору Баната живела претежно словенска племена [Ердељановић, 1925: 276; Поповић, 1955: 15; Ивић, 1929: 5; И. Поповић, 1955: 25; Пејин, 2003: 3-9] која су, према мађарским изворима, били Срби [Пејин, 2003: 8]. Мађарски историчари недвосмислено тврде да су Словени које су Мађари затекли у Банату и западном Ердељу били претежно Срби и, у мањем броју, Бугари [Поповић, 1955: 17; Пејин, 2003: 8, 11]. Поред Срба и мањег броја Бугара, други бројчано значајан етнички елемент у Банату чинили су Румуни¹ [Ердељановић, 1925: 277; Поповић, 1955: 17; Пејин, 2003: 4, 6-11]. На основи тих извора, до таквог закључка стижу бројни српски и страни научници – историчари, лингвисти, етнологзи и други². Напомињемо да су остаци (трагови) тог, како га Ердељановић назвао, *најстаријег словенског слоја* у Банату, делимично очувани (видљиви) и данас у трима српскословенским енклавама: банатскоцрногорској, карашевској и свиничкој [Ердељановић, 1925: 294; Ioniță, 1982: 36; Jordan, 1963: 3; Радан, 2015²: 92].

Иако почев од XI века у Банат се досељавају Мађари, али у малом броју, све до XVIII века апсолутну већину банатског становништва сачињавали су Срби и Румуни.

2.1. У раздобљу од XIV до XVIII века, стариначки аутохтони етнички елементи у Банату – српски и румунски, појачани су досељавањем Срба из крајева јужно од Дунава, нарочито у равничарски део Баната [Поповић 1955: 35-36; Ердељановић, 1925: 289; Cotoșman, 1934: 102], и Румуна из Ердеља и Олтеније, претежно у брдско-планински део Баната [Petrovici, 1935 б: 29-30; Țintă, 1972: 73-74; Izverniceanu, 1935: 10-16; Prodan, 1944: 60-74]. Треба напоменути да је у брдско-планинском Банату, осим у наведеним трима енклавама, стариначки словенски живаљ био асимилиран. О таквој се

¹ По мишљењу Ивана Поповића [Поповић, 1955: 42] и још неких историчара [в., нпр.: Roesler 1871], Румуни су се из балканских предела јужно од Дунава касније доселили у Дакију (и Банат) и потом романизовали ту затечено словенско становништво.

² Милекер, Швикер, Бем, Чапловић, Пешти, Салај, Церниг, Барањ, Пико, Зеремски, Нидерле, Витковић, Симоновић, Радоњић, Станојевић, А. Ивић, Ј. Пејин, М. Н. Радан и други [в. Ердељановић, 1925: 277, 301, 304; Поповић, 1955: 42; Radan, 2000: 62, 222].

асимилицији може се говорити и у Алмашкој долини. Ова теза темељи се на досадашњим топономастичким, етнолошким и језичким истраживањима у Алмашкој долини, али су за коначни закључак неопходна нова, темељна и интердисциплинарна истраживања.

2.2. Етничко порекло Алмажана није, по нашем мишљењу, јасно и уверљиво утврђено и свестрано сагледано. Иако су прва алмашка насеља забележена тек у XV веку, савим је сигурно да је Алмашка долина и до тада била насељена јер би у противном постојање Алмашког дистрикта у XIV веку, помињаног у мађарским документима, било бесмислено. Непознаница је, међутим, етничка структура тог старог становништва која се, будући да не постоје писани извори о томе, може добрим делом разоткрити индиректним путем, помоћу лингвистичких (топонимија, говор, делимично и ономастика), фолклористичких, етнорафских, антрополошких и других факата. У сваком случају, индиције које пружа народно предање, наине да су преци данашњих Алмажана досељеници из северних (Ердељ) [Petrovici, 1935 б: 29, 81] и југоисточних румунских провинција (Олтенија) [Радан, 2015: 359-360] јесте највероватније тачно али није потпуно (види ниже – 2.2.1. и 2.2.2.). Будући да су бројни и видљиви јужнословенски трагови западног, српског типа у топонимији, говорима, обичајима и фолклору Алмажана, чудно је што се у њиховим предањима ништа не помиње о словенском/српском супстрату. У вези са етногенезом Алмажана, реномирани румунски лингвисти сматрају да су данашњи житељи Алмашке долине потомци румунских досељеника који су ту затекли аутохтоне Словене истог типа / српског/ као они у Карашкој долини – остатке најстаријег словенског слоја у Банату, које су, будући да су били бројчано инфериорни, досељеници асимилирали [Petrovici, 1970: 138-141; Радан 1992: 143-154; Радан, 2015: 370; DR, 1977: 145-152; TDR, 1984: 240-284]. Илустрације ради, дајемо само два краћа казивања заснована на народном предању Алмажана у вези са њиховим пореклом која је Е. Петровић записао од својих казивача Алмажана:

2.2.1. „... Rumîni or venit ca fugari, scăpaț dîn robia Turșilor, ca păstori dă vițe. O trăit îm păduri, îm pesciră. Apoi atuns s-o așădzat mai amînat Rumîni (казивач: Ion Borozan, Bănia)“ [Petrovici, 1935 б: 78]³ („... Румуни су дошли као бегунци побегли из турског ропства, као пастири крупне стоке. Живели су по шумама, по пећинама. Дакле онда, касније су се доселили Румуни“).

2.2.2. „... Uni sînt veñiț dîla Rumînia dîla Drumu–Oii. Așa, m-o spus bătrîni mei“ (казивач: Pîie Bălaure, Șopotul Nou) [Petrovici, 1935 б: 81] („... Неки су дошли из Румуније из [места – наша примедба] Друму Оји. Тако су ми рекли моји стари“).

³ У преводу: „... Румуни су дошли као бегунци, побегли из турског ропства, као пастири крупне стоке. Живели су по шумама, по пећинама. Дакле онда, касније су се доселили Румуни“.

2.3. Што се тиче етногенезе карашевског живља, најновија дијалектолошка и етнолошка истраживања указују на то да је тај процес био сложен и дуготрајан. Наиме, бројне чињенице указују на то да су Карашевци потомци аутохтоног, најстаријег словенског слоја у Банату који су се почев од краја XIV и почетка XV века помешали са српским досељеницима пристиглим из области јужно од Дунава [Ердељановић, 1925: 294, 302; И. Поповић, 1955: 45-46; Радан, 2015²: 92], те да је знатан удео у формирању карашевске етничке енклаве имао румунски банатски живаљ са којим су Карашевци вековима били у непосредном контакту и, мада не масовно, мешали се са њима [в. Radan, 2000: 222].

3.0. Грађу за овај рад црпели смо из стручних студија о Алмажанима и Алмашкој долини [Petrovici, 1935 б: 39-158; Petrovici, 1970: 138-141; Радан, 2015: 353-372; DR, 1977: 145-152, 240] и од казивача из ове области⁴.

Као припадник и зналац карашевске етничке заједнице, при проучавању алмашких Румуна уочио сам бројне сличности између њих и Карашевака, пре свега на лингвистичком, али и на етнолошком и фолклористичком плану. Будући да смо у претходним радовима анализирали алмашки говор и топонимију у поређењу са карашевским говорима и топонимијом, у овом раду, полазећи од уочених сличности, извршићемо компаративну анализу *појединих* алмашких и карашевских обичаја. Пошто су велике и бројне сличности уочене у већини обичаја, у овој анализи осврнућемо се само на неколико од њих, наиме на оне који су, с једне стране, од већег значаја за ове заједнице, а с друге стране, у којима су заједнички елементи бројнији, као што су кућна слава, Крстовдан, премеравање млека оваца и др.

3.1. *Кућна* или *крсна слава*. Познато је да је *крсна* или *кућна слава* специфичан српски обичај, један од обележја српског народа, коју имају сви православни Срби, али и понеки Срби католичке (ту убрајамо и Карашевке) или исламске вероисповеди (муслимани). Изузетно, у подручјима који се граниче са српским етничким простором, крсну славу прославља мањи број православних Македонаца, Бугара, Румуна (Банат, Олтенија)⁵ и католичких Албанаца [Дробњаковић, 1960: 237; Радан, 1998: 107].

3.1.1. *Крсна слава* јесте обичај који Румуни немају, осим понеких у Ба-

⁴ Казивачи: 1. Марија Ускату (Maria Uscatu), рођ. 1928, Далбошец; 2. Јоан Ускату (Ioan Uscatu), рођ. 1955, Далбошец; 3. Јон Имбреску (Ion Imbrescu), рођ. 1968, рођ. 1968, Ефтимие Мургу. Такође, користили смо податке из докторске дисертације госпође Марије Ватка (Maria Vătcă) *Obiceiurile de iarnă în Valea Almăjului (jud. Caraș-Severin)*. *Colindele și colindatul*, одбрањене на Западном универзитету у Темишвару 2015. године.

⁵ Овде треба укључити и Румуне из североисточне Србије.

нату и Олтенији (југозападни део Румуније). Алмашки Румуни имају кућну славу коју називају *prázňik* (*prázňic*⁶ < слов. праздникъ [в. DER: 630] /уп. у Кг: *славење, славиње*) и празнују је у част свсветитеља заштитника куће (*patronul casei* или *patronul căși*“ /Аг/ - уп. у Кг: *патраон дџома, светилъ*). Једино у насељу Ефтимиие Мургу, некадашње Рударииа /*Рудьрија*/, слава се зове *ruğa casei* „молитва куће /=кућна слава/“. Као и код Карашевака, и код алмашких Румуна свака кућа обавезно има бар један *prázňik* /славу/, а неке куће имају и две славе, односно два свеца заштитника. Две крсне славе (код Карашевака понеки имају чак и три кућне салве) имају оне породице у којима су некада супружници, јединци у оца и мајке, наследили обе куће и оба имања, па у таквим случајевима одлуче, како не би изгубили свеце заштитнике својих предака, да празнују светитеље обеју кућа. Неке породице, и у Карашкој и у Алмашкој долини, које су у једном тренутку нађу у некој великој невољи (болест, парница и сл.) узимају и неког другог светитеља за кућног заштитника којем се зауну да ће га надаље увек славити само да их избави зла које их је задесило [Petrovici, 1935 б: 40; Радан, 2015: 273-274]. Алмажани највише славе Св. Архангела Михаила (*Aránžel, Aránzil* /*Арánжел, Арánжил*/ - Аг) /уп. *Рánђел, Арánжел* /Ј/, *Рánђ'ел, Арánђ'ел* /оКг/), Св. Димитрија (*Sâmțedru* /*Съмједру*/ - Аг), Св. Параскеву (*Vînirja marî* /*Виньирја мар*“ - Аг „Велики Петак“ / *Свѣта Параскија* - Кг), Св. Николу (*Sfântu Nicolăie* и/или *Sfântu Micolăie* /*Сфънту Њиколáје, Сфънту Миколáје*/ - Аг / *Свѣти Микóла* - Кг), Св. Стефана (*Sfântu Stăpân* /*Сфънту Стъпън*/ - Аг / уп. у Карашевака: *Свѣти Стѣпан*), Св. Јована Крститеља (*Sfântu Ion* /*Сфънту Јон*/, *Cristoș* /*Кристóу* <срп. Крстов/ - Аг „Крстовдан“ / уп. код Карашевака: *Крстóвдан, Свѣти Иван Крстителъ*), Св. Петра (*Sâmpțetri* /*Съмпјетру*/ - Аг / *Свѣти Птар, Петрóвдан, Петрòвдън, Петрòвдѣн* - Кг), Св. Алимпија (*Alimpii* /*Алимпи*/). Изузев Св. Алимпија, све наведене светитеље које празнују Алмажани празнују и Карашевци⁷, али је много већи број светитеља заштитника у Карашевака [в. Радан, Ускату, 2011: 91-142].

Посебно истичемо овде истоветни облик имена који користе како Алмажани - *Micolăie* (Аг), тако и Карашевци - *Микóла* /види и надимак *Миклóш*/ (Кг) „Никола“, презиме које се временом вероватно усталио под утицајем мађарског презимена *Miklós, Mikló, Miki* (уп. и рус. *Миколай, Микола* < грч. *Nikólaos*), односно *Sfântu Stăpân* /*Сфънту Стъпън*/ (Аг) - *Свѣти Стѣпан* (Кг).

3.1.2. *Кратак опис алмашке славе.* Најпре треба нагласити да је у суштини обредна пракса крсне славе у целој Алмашкој долини иста, мада

⁶ Једно од значења румунског глагола словенске провенијенције *a prázni* јесте „славити, прослављати, светковати, празновати“.

⁷ Само две карашевске породице имају за кућну /крсну/ славу Св. Димитрија / Митровдан [в. Радан, Ускату, 2011: 91-141].

постоје поједине специфичности које се испољавају у сваком насељу. Такође, треба истаћи да је данас славски обред код Алмажана, као и код Карашевака, веома упрошћен. Наиме, обред се данас своди на само један дан, али се и даље врши. Дајемо, у наставку, сажет опис алмашке крсне славе онакве каква је она била до шездесетих година прошлога века. Ниже је описана слава из Далбошеца, а узгред су изнете неке славске специфичности у другим алмашким насељима.

Све до седме деценије прошлога века, крсна слава прослављала се два дана. Свечар је позивао на славу родбину, комшије и пријатеље, а сви учесници зову се *góšci* (<срп. *gost, gosti*; уп. карашевски архаични множински облик *gósh'e* /<*gost* + *-je*/ „гости“). Уочи славе, свечаре је обилазио свештеник ради освештења њихових кућа. Првог дана, увече, у највећој, гостинској соби у којој се налази и икона светитеља заштитника, одвијао се славски обред назван *šinišóara* (деминутив од рум. бан. *šínă* „вечера“ / уп. *nanavêç'er* - Кг). У неким насељима (Дб), та обредна вечера посвећена је упокојеним прецима дотичне куће, а у другима (ЕМ, ШН) помен душама упокојених предака врши се другог дана празника, а обред је назван *záua mórřilor /Збуа морцьлор/* „дан мртвих“. У тањире постављене на славском столу стављају се све врсте припремљених јела, три свећице, тамјан, а припремљен је и *jághi /жъгъ^ш/* „жар“ (уп. у неким Кг /Кл, Л, В, Н/: *жък* „жар“). На столу се налази, такође, и тањир зван *сúće /кúћ^е/* (<срп. *кућа*) у који се стављају: обредни колачић, свећица, зрна жита, кукуруза и пасуља која је домаћин припремио за сетву. У појединим насељима на славску трпезу стављају и *molitv*-у „освећена водица“ и *busujóc /бусујок/* „босиљак“. У тањир сваког госта ставља се обредни колачић и свећица (*lumínă /луминь/* „светлост“)⁸. Кад се окупе сви позвани гости, најчешће домаћин, газда куће, или неко од присутних који је вешт говорник⁹, стојећи у прочељу обредног стола, поздравља присутне речима: „*Búnă sára góšci meǎ!*“ /*Буњ сара гóшци мѐј!*/ („Добро вече моји гости!“) и запаљује три свеће у част празнованог светитеља које ће домаћин држати упаљене у руци све до краја вечере (односно ручка идућег дана, на дан прослављаног светитеља). Тада сви устају и запаљују свећице¹⁰. Потом се посипа мало тамјана преко жара са ватраља и сви помоле гласно *Tátal nóstru* („Оче наш“). По окончању молитве, сви ухвате тањир

⁸ Будући да Румуни за свећу користе лексему „*lumânare*“, алмашки облик је интересантан и по томе што је можда у вези са карашевском лексемом *próscit* (К, Ј, Н, Кл) /варијанте: *próscet* (Л) /*прóсвет* (Р, Л)/ „ватра (у семантичком значењу реч је о светлосној компоненти ватре)“ [в. Радан, 2007: 433-435].

⁹ Свештеник, ако је присутан, обавља свечарски ритуал.

¹⁰ Према казивању наших (Марија и Јон Ускату) и других информатора из Дб (в., нпр. Флоареа Бачила [Vâtsă, 2015]) свећице се запале ради сећања на упокојене претке из дотичне куће, јер се те вечери даје парастос мртвима, а сутрадан се ручак даје у част светитеља, за благостање куће, здравље укућана, за богат род пшенице, кукуруза, плодност стоке итд.

ciúcie који љуљкају /подижу/ говорећи: „*Dumñeđzēu sǎ primǎscǎ și cǎmpu sǎ rodzǎscǎ și gázda sǎ trǎjǎscǎ!*“ /Думњесеу сь примјаскь ши кьмпу сь рођаскь ши газда сь трѣјаскь!/ „Бог да прими и поље да роди и газда (домаћин) да живи!“¹¹. Домаћин потом узима чашу пуну ракијом те њоме посипа горњи праг врата и ту гаси своје три свеће говорећи: „*Dumñeđzēu l'a aprins, noi l'e stînzem* /Думњесеу ља апринс, ној ље стњџем!/ „Бог их је упалио, ми их гасимо!“¹², а гости такође гасе своје свећице. Након тога домаћин сипа свим гостима (само мушкарцима!) ракију у чаше, наздрављају и опет изговарају: „*Cǎmpu sǎ rodzǎscǎ și gázda sǎ trǎjǎscǎ!*“. На крају вечере, опет се моли *Оче наши*, након чега разговарају о свему и свачему, причају разне договорштине, збијају шале. На одласку се сваком госту даје славски колачић и *meșpájt-e* „ситни, слатки колачи“ (<нем. *Mehlspeise*; и у Кг, такође се за исто такве колаче, користи немачка позајмљеница *мешипáјц* /мн. *мешипáјци*/). По одласку гостију, домаћини почисте сто али остављају на њему једну чашицу пуну ракијом и другу пуну водом, како би имали шта пити упокојени када буду дошли преко ноћи у кућу.

Главни обред одвијао се другог дана, у подне, на дан слављеног светитеља, који је назван *záua máre* /зља мáре/ „велики дан“. Тада је сво припремљено јело и пиће намењено светитељу заштитнику /патрону/ куће, а домаћин у својој здравици каже: „*Sǎ fiје naјinća luј Dumñeđzēu pēntru sfántul ...*“ /Сь фије најинћа луј Думњесеу пентру сфънтул! „Да буде испред Бога [... у славу Божју] за [... у част] светог ...¹²“. Славски ритуал и другог дана исти је као и претходне вечери.

Нећемо описивати овде карашевску славу пошто смо то већ детаљно урадили у једном нашем раду [Радан, 1998: 105-110; в. и: Радан, 2004: 34-98], али ћемо у наставку, позивајући се на наведене и друге радове, изнети сличности и разлике у славском обреду код Алмажана и Карашевака.

3.1.3. Заједнички или веома слични елементи славског обреда код Алмажана и Карашевака.

Од најважнијих *заједничких елемената* славског обреда, истичемо следеће:

3.1.3.1. Централно прослављање (главна славска трпеза) одржавало се другог дана, на дан прослављеног светитеља (изузев горенаведених двају алмашких насеља); прослављање истих слава/светитеља (уп., нпр., алмашке и карашевске крсне славе са славама клисурских Срба)!; постојање породица које имају и по две крсне славе (чак и три код Карашевака); иста или вео-

¹¹ Текст варира од места до места, али, у суштини, има исту садржину [в., нпр.: Petrović, 1935 б: 40].

¹² Наводи се име светитеља покровитеља куће.

ма слична ритуална јела и пића: славски колач (*colác* Аг - *колáч* 'Кг)¹³ и славски колачићи (*colášéj* Аг - *колáч 'uĥ 'u* Кг), супа са резанцима, овчији паприкаш (*papricás /dǎ oáje/* Аг - *лóвч 'u/ паприкáш* - Кг), сарме (*sárme* Аг - *сáрме* /Кл, Л, В, Н/) и/или кисели купус¹⁴, печење¹⁵, колачи (*mezpájt* и *colác* /мн.: *coláši/* (заст.) Аг - *колáч 'u /от мака, от орéси, от кúсeљице* (с пекмезом), *от рaxáта, от сúрeђа (нeркa)* Кг/; и у Кг користи се и лексема *mešnájcu* /мн. *mešnájcu/* али само за ситне, слатке колаче, који су се почели припремати у Карашевака најраније пре Другог светског рата (<нем. *Mehlspeise*), ракија (*rǎkij e* Аг- *ракíја* Кг), ређе вино (Алмашка, као и Карашка долина, нису винска подручја); коришћење следећих славских реквизита: мале славске свећице за сваког госта (дају се само на славској вечери /славским вечерама/), тамјан (*tǎmáňe* Аг - *тáмњан* /К, Ј/, *тáмњан, тáмњан* /Кл, Л, Н, В/, *тeмњeн* /Р/), зрна жита и кукуруза, ракија, не коришћење кољива и уља. Данашња карактеристика: упрошћено/скраћено прослављање: један дан слављења (једна славска трпеза) уз нестанак појединих славских ритуала.

3.1.3.2. Најважнији славски ритуални моменти обреда: славска здравица (неупоредиво обимнија и разрађенија у Карашевака) [в. Радан, 2015³: 271-272; Радан, 2004: 92-95], паљење и гашење свећица (Алмажани) – паљење и гашење славске свеће¹⁶ и свећица (Карашевци); кађење тамјаном; дизање у славу (са малим разликама у детаљима); молитва; остављање на столу једне чаше са ракијом и једне са водом (Алмажани), односно славског јела и пића по окончању славске вечере/ручка (Карашевци).

3.1.3.3. Исти или веома слични називи славских трпеза /у форми или у семантичком погледу/: а) увече, уочи славе: *šinišóara* „вечерица“ (Алм.) - *нанавeч 'er* (Кар.); б) на дан славе, у подне: *záua máre* „велики дан (у подне, усред дана)“ (Алм.) - *наплани* „у подне“ (Кар.), али и називи других славских обреда или реквизита (види горе 3.1.1., 3.1.2., 3.1.3.). Мишљења смо да је веома значајна и индикативна чињеница што су бројни називи славских обреда истоветни било по форми, било у семантичком погледу. Та чињеница представља значајну индицију о не тако давном заједночком етничком супстрату двеју заједница (види горе 3.1.2.).

¹³ Код Карашевака и Алмажана се за *хлеб* користи исти лексема: *pítā* Аг - *núta* Кг (уп. срп. *пíтa*); уп и лексема: *mǎláj* Аг - *малáј* Кг “проја, хлеб од кукурузног брашна (која се, понекад, такође налазила на славској трпези /због сиромаштва, људи нису имали довољно пшеничног брашна за прављење више хлебова/)“. Занимљиво је напоменути да Алмажани користе две позамљенице везане за кулинарство из српског језика: *péko* „пекара“ и *pítár* „пекар“.

¹⁴ Код Карашевака се обавезно припрема и кромпир куван испод сача (или, у новије време, у рерни).

¹⁵ Ако се крсна слава прославља у време поста, и код Алмажана, и код Карашевака, припремају се само посна јела.

¹⁶ Пре седамдесетак и више година, славску свећу код Карашевака палило је неко мало мушко дете на ватри са огњишта [в. Радан, 2004: 92].

3.1.4. Разлике у славском обреду код Карашевака и Алмажана тичу се:

3.1.4.1. Степена заступљености неких важнијих славских ритуала или елемената, наиме: кратка здравица (Алм.) - подужа здравица (*намењање*) од пет до седам, чак и више здравица /чаша/ (Кар.); трајање славе: два дана /једна вечера и један ручак/ (Алм.) - три дана /четири славске трпезе: два ручка и две вечере/ (Кар.); свечанији дочек и интензивније дворече гостију (Кар.).

3.1.4.2. Постојања или непостојања појединих славских ритуала или елемената/момената у једној од заједница.

Тако, Карашевци имају (или су до скоро имали) а Алмажани немају: сечење славског колача и, све до недавно, његово поливање ракијом; посипање жара зрнцима жита, тамјаном и ракијом; спуштање чаше пуне ракијом (одмах након подизања славског колача у славу) [в. Радан, 2004: 40-50].

С друге стране, Алмажани имају а Карашевци немају: освећење свечарских кућа дан-два пре крсне славе (*vine pópa fáseⁱ molítva* „долази по чини /чита/ молитву“); славска икона је обавезан реквизит (код Карашевака неки је имају, а неки немају); поред славског колача, на славском столу, испред сваког госта, ставља се обредни колачић; једна од две славске трпезе посвећена је култу предака /*záua mórřilor*/ (ово је данас¹⁷ најбитнија разлика у славском обреду двеју заједница).

3.1.5. Веома снажан аргуменат у прилог тези да су данашњи Алмажани потомци досељених Румуна из околних румунских регија – Ердеља и Олтеније, који су се помешали са аутохтоним словенским/српским становништвом, јесте, заправо, чињеница да имају и прослављају крсну славу која представља типично обележје српског народа, а коју су преузели од затеченог овде карашког православног словенског (српског) живља. Карактеристике алмашких говора и алмашке топонимије [в. Радан, 2015: 354, 359-369], али и бројних елемената њихове славе, као што смо горе изнели, поклапају се са карашевским славским обредом. То значи да су алмашки Словени које су досељени Румуни затекли у Алмашкој долини били истога типа као и карашки Словени, преци данашњих Карашевака. Превелике су и бројне сличности, односно заједнички елементи у славском обреду двеју заједница, да би их могли сматрати позајмицама из духовне културе једног или другог народа или да су резултат међусобних утицаја извршених само путем директних контаката који, иако вишевековни, нису могли бити нити интензивни, нити масовни, због доста тешко премостивих природних (пла-

¹⁷ Према неким индикацијама, и карашевска слава је све до недавно садржала и елементе које се односе на култ мртвих предака (последња, осма здравица испијала се за покој мртвих душа [в. Радан, 2004: 94]), но ти елементи, највероватније, нису били толико наглашени као код алмашких Румуна. Према нашем мишљењу, то је секундарни елемент овог обреда, који је данас ишчезнуо [в. Радан, 2015: 271-272].

нински масив који раздваја две области), инфраструктурних (непостојање путева све до XVIII века) и других препрека (верска припадност) [в. Радан, 2015: 353-360]. Сасвим је извесно да су поједини заједнички елементи могли бити позајмљени и у таквим околностима (међусобних контакта), али су у овом случају крсну славу са њеним основним обележјима румунски досељеници примили директно од Словена староседелаца који су на крају били румунизирани. Осим тога, поједини елементи, у мањем броју, могли су доспети у алмашки славски обред од јужних суседа – Срба Клисуреца. У прилог овоме иде алмашки обичај *Mîtcălău* (*Мѣткѣлѣу*), који се одржава првог уторка после Томине недеље; тада се фарбају јаја црвеном бојом и девојке се кумаче тако што једна другој пружа руку и од тада постају сестре */sôră/* или кумаче */cumăse* „кумаше“ [в. Petrović, 1935 б: 44]. Обичај кумачења веома је распрострањен код Срба Клисуреца [в. Крстић, 2002: 267-268] од којих су га Алмажани позајмили, а Карашевцима је у том виду непознат.

3.2. Бројни су слични обичаји из *Божјићног циклуса* код Алмажана и Карашевака. Међутим, због ограниченог простора, осврнућемо се веома кратко на обичај *коледа*. Емил Петровић, најпознатији и најтемељнији истраживач алмашких обичаја који је своја истраживања у овој области вршио почетком тридесетих година прошлога века, констатовао је са великим чуђењем да је скоро невероватно што у Алмашкој долини нема коледарских обичаја. Његово чуђење потиче од чињенице што већина Румуна има веома богат и разноврстан репертоар ових обичаја (*plugușor, capra, țurca, brezaia* и др.) и није очекивао да у овом крају, познатом по добро конзервисаним бројним и разноврсним обичајима, скоро да нема коледарских.

Ако малобројне алмашке коледарске обичаје упоредимо са истим обичајима у Карашевака, констатоваћемо исто стање у карашевској заједници. У вези са коледарским обичајима, Петровић је код Алмажана забележио да једино деца коледају - *mîerg în colîendră* /*мјерг њн колиѣндрѣ*/ увече *îspră Crășun /îcnpŕ Krъш'уn/* (*îspră < îcnpŕim* Кг, срп. *испред*), то јест пре Божића - на Бадње вече, певајући неку црквену песмицу и бивају подарени комадом меса, сира, сланине, кобасице или новцем. У Бозовићу, ноћу коледају Цигани. Забележио је, такође, да ипак неки *îmbălă și cu stăua* /*stiaua*/ /*ѣмбѣлѣ шѣ ку стѣуа (стѣѣуа)*/ „иду и звездом“ (звездари), затим маскирање младића који се ружно облаче (стари кожуси, похабане хаљине – *să fac maimuș* /*сѣ фак мајмуш*“ / „праве се мајмуни / прерушавају се у мајмуне““) и мешају се са групама мештана задиркивајући их и покушавајући да их пољубе (нарочито девојке), као и то да је већ тада био изгубљен обичај опхођења кућа са *шербуљем* /*șerbu*, рум. књиж. *cerbul*/ (чербу/л) „јелен““) или „*клоцалицом*“ у данима од Божића до Богојављења од стране маскираних мештана у насељу Банија (Bănia) [Petrović, 1935 б: 40-41].

Коледарски карашевски обичаји су такође малобројни. На Бадњи дан увече и сутра дан увече - на Божић, групе од најмање два или (најчешће)

више дечака обилазе куће *бетлѐмам* (бетлемари), тј. вертепом, певајући под прозорима пригодне црквене песмице о Христовом рођењу, затим на Крстовдан и на Богојављење увече, такође групе дечака *їду ѕвездѐм* (звездари) певајући једну пригодну црквену песму (*Три краља ѕвѐзда вођ'аше*). Звезду су носили на штапу/мотки, израђену у кругу сита тако што су једну страну решета покривали картоном на којем је нацртан, залепљен или изрезбарен крст, монограм Исуса Христа, звездице и сл., а у сито стављали су запаљену свећицу (данас батеријску лампу). На спољној страни круга решета лепе (фиксирају) се најчешће три рогља (од обојеног папира), те је тако решето добијало облик звезде. И у карашевским селима бетлемари и звездари даривани су у недавној прошлости колачима, воћем, ређе ситним новцем, а задњих деценија обавезно новцем и слаткишима, а примљене дарове су потом међусобно равноправно делили. Све до шездесетих година XX века, мале бетлемаре и звездаре обично је пратио одрасто човек с преврнутим кожухом, понекад маскиран, са циљем да да их заштити од евентуално насртљивих пијаница или злонамерних. Такође, све ређе се данас врши обичај уочи Нове године, увече, да младићи обучени дугачким, похабаним и преврнутим кожусима обилазе куће и групе мештана.

3.2.1. За разлику од Алмажана, Карашевци су до данас сачували обичај кретања кроз село маскиране поворке познате у Карашеву, Јабалчу и Нермију под именом *Ч'ѐрбул* или *Мѐшуље* (*Мѐшули*)¹⁸, а у осталим селима *Мѐшули* /Л, Р, В/ и *Мошѐрке* /Кл/. Обичај обиласка села маскираних у карашевским насељима врши се уочи ускршњег поста, на *Покладе* или *Фашиање*. Овај покладни обичај који се и данас врши у свим карашевским насељима, најархаичнији је и најбоље конзервисан у Карашеву [в. Радан, 2004: 105, 107; Радан, 1995]. Овакве обичаје маскираних поворки о Месојеђима или током ускршњег поста налазимо претежно код Румуна, али је обичај очуван до данашњих дана и код Срба у јужном Банату и западном Срему [Босић, 1996:191-193]. Због велике распрострањености на румунским просторима, клоцалицу – шербуља већина истраживача сматра румунским народним обичајем. Међутим, након анализе покладног обичаја из Карашева склони смо закључити да је данашњи карашевски *Ч'ѐрбул* највероватније сложен обред настао контаминацијом неког древног словенског култа плодности чије је оличење била такође нека дивља или домаћа животиња са Цернуновим култом јелена из митологије неког древног народа (грчког, римског, келтског) [Радан, 2004: 112-113; в. и: Босић, 1996: 126-127].

3.2.2. Што се тиче карашевских звездара, остаје отворено питање зашто се коринђа на Крстовдан и на Богојављење (по католичком календару) а

¹⁸ Називи овог обичаја потичу од назива главних маски: *ч'ѐрбул* (<рум. *cѐrb/ull* „јелен“) и *мѐшул* /јд./, *мѐшуље*, *мѐшули* /мн./ (<рум. *mѐs/ull* „старац, дед /предак/“; реч је ушла и у мађ.: *mosuly*).

не на Бадње вече и на Божић, то јест у очи и на дан рођења Христова, као што се ради, сасвим оправдано, у Алмашкој долини и у другим местима средњег и јужног Баната [в. Босић, 1996: 125-126]. Могућа су два одговора: 1) будући да су у прошлости Карашевци били православне вероисповести [Radan, 2000: 41-42], задржали су стари датум обиласка кућа звездом, тј. 5. и 6. јануара јер је тада по јулијанском календару Божић, рођење Христова; б) ако су овај обичај Карашевци позајмили у новије време (XVIII-XIX век) од Немаца¹⁹ који су се доселили у Банат, онда су Карашевци заједно са обичајем преузели и датум обиласка села звездом [Дробњаковић, 1960: 189]. Ово питање захтева темељно истраживање након којег би могли добити прави одговор.

У вези са божићним /зимским/ циклусом наводимо и то да су бројна веровања и сујеверја заједничка и Алмажанима и Карашевцима [в. и уп.: Petrović, 1935 б; Birta, 1993; Радан, 2004: 123-160].

3.3. Пролећни пастирски обичаји. У брдско-планинским крајевима какви су Алмашка и Карашка долина веома је цењен и поштован *Св. Ђурђ* (Кар) - *Simžordz/ul /Съмжордс/у/* (Алм). Ђурђевдански обичаји и веровања, вршени на сам Ђурђевдан (по старом и по новом календару), бројни су и тесно повезани за сточарство, здравље и благостање. Они обулују магијско-апотропојским радњама и обредима са циљем да вештице или друге зле силе не би нашкодиле марви, пре свега да јој не би „одузеле млеко“ (Алм., Кар.) или да се не би стока изјаловила (Кар.). О важности и поштовању које и Алмжани и Карашевци придају Св. Ђурђу, којег сматрају заштитником стоке, говори чињеница да га и једни и други, у великом броју, прослављају као кућног светитеља.

Од ђурђевданских обичаја, најрелевантнији за циљ нашега рада, чини нам се да су следећа два: *răscucăitul /ръскуќѝтул/ (răscucăie mărva /ръскуќѝе мърва/)* (Аг) - *откуќање* (Кг) и *smăldz /смълдс/* (Аг) - *смърљање* (Кг).

3.3.1. За Ђурђевдан се припреми обредни округли колач са шупљином у средини. Тај се колач, на Ђурђевдан ујутро, окити врбовим границима и цвећем, затим укућани узимају окићени обредни колач и ведро (*găliătă /гълѝтѝ/*; раније у Кар. – *ч'абѝр*, данас обично неко *вѝдро*), такође окићено зеленилом, у које ће помусти овце или краве и одлазе код оваца, односно крава да их помузу. Потом се окићени колач поставља преко ведра а домаћин или неко од одраслих укућана музе овце тако да помужено млеко цури у ведро кроз шупљину колача. Када је мужа оваца завршена, двоје деце, дечак и девојчица, с једне и с друге стране ухвате за колач и, симулирајући његово кидање, дечак каже *săci /сѝку/* (Аг) - *куќу* – (Кг), а девојчица

¹⁹ Овај обичај код Немаца познат је из давнина под именом *Штернсигери* а позајмили су га Словенци, Хрвати и понегде Срби (средњи и јужни Банат).

одговара *răscîci* /рѣскѹку/ (Аг) - *раскѹку* (Кг). Тај чин се понавља три пута, након чега стварно повуку и раскину колач и једу га са помуженим млеком, а неколико мрвица колача стављају у овчији сланик. На исти начин врши се обред и код мужења крава (колач држе испод крављег вимена). Информатори тврде да се овај обред мора извршити пре него закука кукавица (чије кукање има као ефекат губљење млека), а ако се до тада или уопште не изврши онда ће марва „изгубити“ млеко [Petrović, 1935 б: 43, 136-137].

Обичај је идентичан у Карашевака, једино што се може додати у односу на алмашки обред јесте да се код Карашевака он врши и са циљем да се стока не изјалови (и да не изгуби млеко, наравно), као и веровање Карашевака да ако дечак откине већи део колача онда ће овце ојагњити више *óvниh'а* /краве ће отелити више *телѣца* /јунѣта/ (јунади), и обрнуто, ако девојчица откине већи део колача онда ће овце ојагњити више *јагњица*, односно *телѣца*. Овај обичај Карашевци називају *откѹкање* [деталније види код: Живојновић, II: 53-55].

Фрапантна је не само идентичност обичаја, већ и иста терминологија обичаја: *răscîciĭt* – *откѹкање*, *cîci* – *кѹку*, *răscîci* – *раскѹку*.

3.3.2. Други ђурђевдански обичај јесте обичај премеравања млека оваца, који се код Алмажана зове *smăldz* /*смѣлс*/, а код Карашевака - *смѣрљање*. Најпре желимо истаћи да је назив алмашког обичаја словенског порекла: <с + **мѣсти* (уп. у Кг: *мѣзем*, *м'ѣзем*, *мѣѣзем* [в. Радан, 2015: 125, 279]).

3.3.2.1. Структура овог обичаја у алмашким насељима јесте, у суштини, иста, али има доста варијација у детаљима од насеља до насеља. Најсличнији, скоро истоветан са карашевским обичајем јесте онај у насељу Рударџи, данас Ефтимије Мургу. Дајемо, у наставку, веома сажет опис обичаја у Рударџи, са допунама у вези са неким детаљима из других насеља [Petrović, 1935 б: 142-144].

У Рударџи се окупи, уоргачи неколико мештана и одлуче дан када ће премеравити млеко оваца. Обично се премеравање врши у понедељак, четвртак или у суботу. Казивач није прецизирао конкретно датум или период премеравања млека, али се подразумева да се тај обичај врши одмах након Ђурђевдана (недељу дана или две после 23. априла). У Бањији (Vălnia) обичај се одржава две недеље након Ђурђевдана [Petrović, 1935 б:142], а код Карашевака се, све до шездесетих година прошлога века, одржавао 6. маја, на православни Ђурђевдан по јулијанском календару, али се задњих деценија то више строго не поштује, а осим тога све мањи је број Карашевака који још држе овај обичај.

У унапред одређени дан, домаћини одлазе на место где се налази струга носећи са собом ракију и хлеб и тамо ће сви заклати „ако не два, бар једно јагње“ које ће испећи *pră brúci* /*прѣ брѹкѣ*/ „на ражњу“²⁰. Печени јаганци се по-

²⁰ В. и уп. карашевску лексему *брѹка* „шиљак; штап са шиљком на који се набије јагње, ражањ“, али постоји и лексема *ражањ* која се најчешће користи за радњу печења јагњета. У Кг се ова лексема - *брѹка* - никада не користи са значењем „оно што је за велику осуду или подсмех,

том положе на прострте поњаве на земљу и, након што сваки домаћин помузе своје овце, следи мерење млека (мера се зове, као и код Карашевака, *ока*). Онај који ће имати највише млека зове се *baś /bauʷ/* (рум. књиж. *báci /бач/*) и први ће доћи да узме количину млека која му припада, а иза њега долазиће редом све до последњег ортака, оног који је имао најмању количину млека. После мерења млека сви седну крај простртих поњава на земљу да ручају (у Бањији се припрема и супа), а после ручка покупе печену јагњетину која је преостала и носе је кућама. Све се одвијало у веселој, раздраганој атмосфери, певало се и шалило се. Од преосталог меса мало дају и другима, првенствено Циганима, свирачима који незвани долазе, а дају и млека свима.

У појединим алмашким насељима домаћини терају овце на бачију у петак увече, а обичај се завршавао у недељу, када ће се извршити главни обред.

3.3.2.2. Код Карашевака се цео обред, као у Рударии, вршио у једном дану, код^m *струге* („на бачији“). Ујутро, удружени домаћини који се зову *бркари*, иду на бачију где сваки музе своје овце. Пре поднева, при крају муже оваца, из села почињу пристизати укућани свих домаћина. Жене су у великим корпама пуним припремљеним јелима (укључујући и супу) које су носили на глави, а мушкарци су доносили заклане печене јаганце на ражњу. Након муже оваца прелазило се на мерење млека (вршено на сличан начин као у Рударии²¹), а жене су простирале на земљу поњаве, *тр/е/незнике* (стољњаке) или неко друго платно на која су постављана сва припремљена јела. По завршетку мерења млека сви би поседали на земљу, сваки испред својег „трпезника“, а у прочељу је седео *овч'ар* који би најпре изговорио здравицу у којој је одавао признање *Светом Ђ'урђ'у*, заштитнику сточе и пастира, молећи га да и даље чува стадо и њихове власнике од вукова, болести и других недаћа. После здравце сви су устајали и молили *Оч'енаш*, а потом би сви поседали и почели ручати. И овде је атмосфера била весела, шалило се, певало се, па чак и играло, ако су ту били и *свирци* (Цигани). Увече су сви, задовољни и весели, одлазили својим кућама [детаљније види код: Живојновић, 1907/II: 55-56].

4. На основу гореизнесене компаративне анализе кућне славе и неколико обичаја из зимског и пролећног циклуса код алмашких Румуна и Срба Карашевака могу се извести неколико закључака који се тичу етничког порекла ових двеју заједница и некадашњег верског стања Карашевака.

4.1. Обимнија/опсежнија пракса карашевског славског обреда у поређењу са алмашким, као и истоветна или веома слична славска терминологија

срамота /брўка/“.

²¹ Постоји добро осмишљен систем мерења млека и колико ће сваки потом узети за себе.

гија (в. ниже 4.2), солидне су индикације да су Алмажани преузели крсну славу од овде затечених православних карашких Словена, уз напомену да поједини елементи, у малом броју, могли су доспети у алмашки славски обред од јужних суседа – Срба Клисуреца /види горе 3.1.5./.

4.2. Слављење истих породичних светитеља као крсне славе и веома слична структура крсне славе, истоветна или веома слична славска терминологија (по форми или у семантичком погледу), укључујући и славске реквизите код Алмажана и Карашевака представљају изузетно важне индикације, доказе о томе да су данашњи алмашки Румуни резултат симбиозе румунских досељеника из XIV-XV века са аутохтоним алмашким словенским становништвом истог типа као онај из Карашке долине, а крајњи исход тог суживота био је асимилација /румунизација/ алмашких Словена (*nanavéc'er* – *šinišóara*; *náplani* „у подне“ (Кар.) - *záua máre* /са значењем токође „у подне“; *gósc* ⁱ - *zóuh'e*; *jághi* /жъгъ"/ „жар“ - *жък* /Кл, Л, В, Н/, *Sfântu Micoláie* - *Svētu Mikóla*, *Sfântu Stárpán* - *Svētu Stēpan* и др.) /в. горе 3.1./.

4.3. Малобројни и исти обичаји из зимског (божићног) циклуса, те исти ђурђевдански пастирски обичаји са идентичном структуром и истом или веома сличном терминологијом (*răscucăitul* – *откúкање*, *cúcu-răscúci* - *кúку-раскúку*), представљају још један снажан аргументат у прилог гореизнесеној тези о етногенези данашњих алмашких Румуна /в. 2.2., 3.1.5., 4.2./.

4.4. Код Карашевака није сачуван термин *коледа* и његови деривати (*коледати*, *коледар*) (< лат. *calendae*) или га уопште нису имали, што иде у прилог томе да су њихови преци били аутохтони банатски Словени, али га имају Алмажани – *colindră*, којег су највероватније позајмили од Срба Клисуреца²², на што указује његов облик; није искључена и могућност настанка овог облика контаминацијом једног српског (*коледа*, *коледар*) и једног румунског термина (*colindă*).

4.5. У лексици анализираних алмашких обичаја (и, у опште, у лексци румунских алмашких говора [в. Радан, 2015: 363-366]) велики је број лексема карашевског /српског/ порекла (*gázda* – *zázda* „домаћин“, *támáhe* – *тѣмѣн*, *тѣмѣн*^ан /Кл, Л, Н, В/ итд.) или су изведене према карашевским лексемама (уп., нпр., лексему *lumină* „свећа /светлост/“), али је мањи број позајмљен из српских клисурских говора (*cúci'e* „кућа“, *cumáše* „кумача“). Веома је индикативна предлошко-падежна конструкција *ispră Crăsun* „пре /испред/ Божића“ која представља речит доказ о словенско /српско-/румунској смеси алмашког средњовековног становништва.

²² У говору Љупковчана (Дунавска клисура) забележен је облик *колендра* [Крстић, 2002: 211]. Треба напоменути да од свих клисурских говора из Румуније, најјачи румунски утицај испољен је у говору Свинице и Љупкове.

4.6. Познато је да католици прослављају једино *Богојављење*, док *Крстовдан* и *Богојављење* празнују само православци. Будући да Карашевци и данас прослављају оба црквена празника, логично је да су они у прошлости били православне вероисповести, што потврђују иначе и неки списи чувани у Ватиканском архиву [в. Радан, 2015³: 54-57].

4.7. Са етничког становишта, нема икакве сумње да су Карашевци Срби, што без двоумљења потврђују њихови говори [в. Petrović, 1935; Радан, 2015³ и др.], као и њихови обичаји и фолклор. У ретким средњовековним документима могу се ипак наћи неке потврде о српском пореклу Карашевака. Тако, на пример, такву потврду нашли смо у пореским списковима аустријске администрације Баната из 1743. године, чији су чиновници, поред економских и других података о банатским насељима, у ребруци о етничко-верском стању у Карашеву педантно записали да су житељи Карашева Срби католичке вероисповести („Cath. Raitz.“) [Радан, 2004:25].

4.8. Са сигурношћу можемо тврдити да су не само бројни елементи из обичајне праксе алмашких Румуна из годишњег циклуса празника, већ у великој мери и структура тих обичаја и празника, позајмљени и укоренењени у доба симбиозе аутохтоног средњовековног словенског живља²³ (истог типа као и словенски живаљ у Карашкој долини) са придошлим румунским избеглицама из Ердеља и Олтеније и, евентуално (али мало вероватно) са аутохтоним румунским алмашким становништвом.

Сигурно да су у обичајну праксу и Карашевака и Алмажана ушли по неки елементи из обичаја Мађара, а касније, почев од XVIII века, из обичаја колонизараног живља у Банат, поготово од Немаца, Чеха и др. У свим тим карашевским и алмашким обичаја има, дакако, и елемената из древног балканског обичајног супстрата.

Скраћенице

Аг - алмашки говори
Алм. – Алмашки Румуни
бан. – банатски
заст. - застарело
Кар. - Карашевци
Кг – карашевски говори
књиж. - књижевно

оКг – остали карашевски говори
мађ. - мађарски
рум. – румунски
син. - синоним
срп. - српски
слов. - словенски
уп. – упореди

²³ Мислимо ту на најстарији словенски слој у Банату о којем аргументовано говори Ј. Ердељановић [Ердељановић, 1925].

Скраћенице за насеља

А) <u>карашевска</u> :	Кл - Клокотич
В – Водник	Л – Лупак
Ј - Јабалче	Н - Нермиђ
К – Карашево	Р - Равник

Б) <u>алмашка</u> :
Дб - Далбошец
ЕМ – Ефтимije Мургу (Рударија)
ШН – Шопоту Ноу

Литература

- Босић, 1996: Мила Босић, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*. Нови Сад: Музеј Војводине • Војвођанска банка • Прометеј / Сремска Митровица: Монада.
- Дробњаковић, 1960: Боривоје Дробњаковић, *Етнологија народа Југославија*, Први део. Београд: Универзитет у Београду – Научна књига
- Ердељановић, 1925: Јован Ердељановић, Трагови најстаријег словенског слоја у Банату. *Niederlův sbornik*. Прага, стр. 275-308.
- Живојновић, 1907/І: Ј. Живојновић, Крашовани (Карађани, Карађавци). Белешке, народни обичаји и примери језика, *Летопис Матице српске*, година LXXXIII, том 242, фасц. II. Нови Сад: стр. 42-67.
- Живојновић, 1907/II: Ј. Живојновић, Крашовани (Карађани, Карађавци). Белешке, народни обичаји и примери језика, *Летопис Матице српске*, LXXXIII, том 243, фасц. III. Нови Сад: стр. 52-79.
- Ивић, 1929: Д-р Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе (1703)*. Фототипско издање. Нови Сад: Издање Матице српске.
- Крстић, 2002: Борислав Ђ. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисураца и Пољудијаца*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Пејин, 2003: Јован М. Пејин, *Преглед прошлости Срба у Банату*. Београд-Зрењанин-Кикинда-Панчево: ВЕДЕС.
- И. Поповић, 1955: Др Иван Поповић, *Историја српскохрватског језика*. Нови Сад: Матица српска, Градска штампарија.
- Поповић, 1955: Др Душан Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века - Историја насеља и становништва*. Српска академија наука. Посебна издања, књига ССХХII. Етнографски институт, књига 6. Београд: Издавачко предузеће „Научна књига“.

- Радан, 1995: Михај Н. Радан, *Порекло и обичаји Карашевака. Покладни обичај Чербул или Мошуље* – етнографски документарни филм (31'). Темишвар: Compania Internațională VIDEO ARTS.
- Радан, 1998: Михај Н. Радан, Значај славе и још неких прослава са култним обележјем за одређивање етничког бића Карашевака, *Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области*, књ. IV. Сврљиг: „Ћигоја – штампа“, стр.105-110.
- Радан, 2004: Михај Н. Радан, *У походе тајновитом Карашу. Етнолошке и фолклористичке студије*. Темишвар: Савез Срба у Румунији • Миртон.
- Радан, 2007: Михај Н. Радан, Терминологија ватре у говорима Карашевака. *Probleme de filologie slavă / Вопросы славянскойфилологии / Проблеми словенске филологије*, бр. XV. Timișoara: Editura Universității de Vest, стр. 429-442.
- Радан, 2015: Михај Н. Радан, Последнице контаката и/или српско (карашевско) – румунског суживота огледане у говорима Румуна из Алмашке долине (Банат), *Исходишта*, 1. Темишвар-Ниш: Савез Срба у Румунији • Филозофски факултет Универзитета у Нишу, стр. 353-374.
- Радан, 2015²: Михај Н. Радан, О етничком пореклу карашевске енклаве – стварност и мит, *Језици и културе у времену и простору*, IV/1, Тематски зборник, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад, 2015, стр. 87-102.
- Радан, 2015³: Михај Н. Радан, *Фонетика и фонологија карашевских говора данас. Прилог проучавању српских говора у Румунији*. Нови Сад - Београд: Филозофски факултет у Новом Саду • Матица српска, Нови Сад • Институт за српски језик САНУ, Београд (431 стр.).
- Радан, Ускату, 2011: Михај Н. Радан, Миљана-Радмила Ускату, Нови прилог карашевској крсној слави. *Темишварски зборник*, бр. 6. Нови Сад: Матица српска, стр. 91-141.
- Birta, 1993: Ivan Birta, *Karaševci (Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom)*. [ROMCART] Bukurešt.
- Cotoșman, 1934: Gheorghe Cotoșman, *Din trecutul Banatului. Studiu introductiv de istorie național-bisericească*, Cartea I. Timișoara.
- DER, 2007: Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. București: Editura SAECULUM I.O.
- DR, 1977: M. Caragiu Marioțeanu, Șt. Giosu, L. Ionescu-Ruxăndoiu, R. Todoran, *Dialectologie română*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Ioniță, 1982: Vasile Ioniță, *Nume de locuri din Banat*. Timișoara: Editura Facla.
- Iordan, 1963: Iorgu Iordan, *Toponimia românească*. Editura Academiei R.P.R.
- Izverniceanu, 1935: Damian Izverniceanu, *Oltanii din Banat (bufenii sau țăranii) și originea lor*. Lipova: Editura Libr. Românească.
- Petrovici, 1935: Emil Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*; Imprimeria Națională București.

- Petrovici, 1935 6: Emil Petrovici, Folklor din Valea Almăjului. București, *Anuarul Arhivei de Folklor*, III, Publicat de Ion Mușlea, Imprimeria „Cartea Românească”, стр. 25-157.
- Prodan, 1944: David Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea - Studiu critic* - Sibiu: Universitatea „Regele Ferdinand” Cluj-Sibiu, Biblioteca Institutului de Istorie Națională, XVIII, Tip. „Cartea Românească din Cluj”, Sibiu, str. Șaguna No. 17.
- Radan, 1992: Mihai N. Radan, *Recipročni srpsko-rumunski uticaji i prožimanja u almaškoj, odnosno karaševskoj toponimiji*, Studii de limbi și literaturi moderne. Timișoara: Tipografia Universității din Timișoara, стр. 143-153;
- Radan, 2000: Mihai N. Radan, *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*. Timișoara: Uniunea Sârbilor din România • Editura Anthropos.
- Radan Uscatu, 2014: Miliana Radmila Radan Uscatu, *Botezul, nunta și funeraliile la carașoveni*, Seria Antropologie/Etnologie. Timișoara: Editura Universității de Vest.
- Roesler, 1871: Eduard Robert Roesler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens*. Leipzig.
- TDR, 1984: * * * *Tratat de dialectologie românească* (Coordonator: Valeiu Rusu). Craiova: Scrisul Românesc.
- Țintă, 1972: Aurel Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat 1716-1740*. Timișoara: Editura Facla.

Електронски извори

- Vâtcă, 2015: Maria Vâtcă, *Obiceiurile de iarnă în Valea Almăjului (jud. Caraș-Severin). Colindele și colindatul* – докторска дисертација одбрањена на Западном универзитету у Темишвару 2015. године. Види и: <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A8605>
- Eliana Alina Popeți, *Nunta cornilor la Bănia*: <http://www.ccajt.ro/timisiensis/nr.1-2014.pdf>

